

LBRIS

We know
books

CAMPANELLA

**Poți învăța mai mult din anatomia
unei furnici decât din toate cărțile lumii**

Sara De Carlo

CUPRINS

Epoca tribunalelor conștiinței	9
<i>O vrăjitoare a epocii moderne</i>	10
Un nou Telesio în Calabria	19
<i>Sensibilitatea universală a lui Telesio</i>	23
<i>Astrologie și magie în Renaștere</i>	32
Primele procese	35
Discursuri adresate principilor din Italia	42
„Avântul eroic“ al lui Giordano Bruno	45
De la complot la perioada franceză	51
<i>Galileo Galilei și noua știință</i>	56
Între absolutism și utopism teocratic	65
<i>Utopii și distopii</i>	69
<i>Ermetismul renescentist</i>	72
<i>Republica lui Platon</i>	76
<i>Campanella: între machiavelism și anti-machiavelism</i>	84
<i>Alte opere: aforismele</i>	94
Metaphysica: înspre raționalismul modern	97
<i>Discursul metodei carteziene</i>	102
<i>Philosophia realis și Philosophia rationalis</i>	106

Filosofie și poezie	111
Călugărul Tommaso Campanella, turnul de veghe al veacurilor	121
<i>Bibliografie</i>	126
<i>Cronologie</i>	130
<i>Indice de nume</i>	142

Epoca tribunalelor conștiinței

În ciuda eforturilor istoriografiei mai mult sau mai puțin recente, continuă să predomină imaginea excesiv de pozitivă și edulcorată a epocii moderne, pe care mulți o văd ca pe o epocă a salvării, în care, în sfârșit, erau abandonate întunecimile Evului Mediu. Chiar și astăzi ne este greu să deslușim complexitatea unei perioade care, poate mai mult decât altele, a fost plină de contradicții, de tendințe atât reacționare, cât și revoluționare. Așa cum vom vedea pe parcursul cărții, Tommaso Campanella reprezintă aceste contraste și contradicții, deoarece, în personalitatea sa, vechiul și noul se împletesc într-un proces de hibridare foarte original, a cărui înțelegere nu este deloc simplă și nici ușoară, dar care se dovedește a fi fascinantă și cu trăsături de mare actualitate.

Creștinismul occidental, consolidat în Evul Mediu începând cu secolul al XII-lea, ajunge în epoca modernă să-i considere dușmani înverșunați și trimiși ai diavolului – în exterior – pe musulmani, iar în interior, pe toți acei subiecți considerați „diferiți”: eretici, leproși, evrei, așa-numitele „vrăjitoare”, oameni ai străzii sau chiar pe săraci. La sfârșitul secolului al XV-lea, descoperirea unor noi populații în teritoriile de peste Ocean a produs un șoc cultural care a amplificat fobia socială. Astfel, în Europa modernă, s-au răspândit pe scară largă intoleranța, convertirea forțată

O vrăjitoare a epocii moderne

Această lucrare a lui Pieter Bruegel cel Bătrân o reprezintă pe nebuna Meg, ce personifică o vrăjitoare înarmată cu spadă, scut, mănușă metalică și coif, pregătită să ia cu asalt infernul. O avertizare pentru cei ce recad în păcat până la pierderea rațiunii.

Femeia poartă sub braț un cufăr mic cu prada și ține două coșuri și un sac cu tigăi, pahare, un cuțit și o curea. Potrivit anumitor critici, tabloul simbolizează răutatea feminină, în stare să se avânte în infern; potrivit altora, întruchipează lăcomia, deși majoritatea o consideră o alegorie a alchimiei.

Nebuna Meg (Dulle Griet), de Pieter Bruegel cel Bătrân (1562), Muzeul Mayer van den Bergh, Anvers

și represiunea violentă a celor care erau sau păreau a fi diferiți în ceea ce privește religia.

Epoca modernă a moștenit conceptul medieval al ereziei ca fiind o crimă de lezmajestate și l-a formulat astfel încât să ușureze identificarea ereticilor, a ereziarhilor și a tuturor celor care propuneau o heterodoxie sau un stil de viață la limita regulilor impuse de putere. Asta înseamnă că începutul vânătorii vrăjitoarelor, care se obișnuiește a se relaționa, în mod naiv, cu istoria medievală, în realitate, trebuie să fie situată în timp ceva mai devreme.

Persecuția unei serii de subiecți răspundea exigențelor procesului de centralizare și consolidare a statelor europene (inclusiv a celor pontificale), care aveau nevoie de o opinie publică uniformă. Procesul inchizitorial, așa cum s-a configurat începând din secolul al XIV-lea, a fost un instrument foarte eficace în acest sens.

Reforma protestantă a avut parte de un dublu răspuns conflictual. Putem vorbi astăzi, pe de o parte, despre Reforma catolică pentru a desemna mișcările minoritare care, înainte de Luther, au făcut presiuni pentru a corecta anumite defecte în interiorul lumii catolice și, pe de altă parte, putem vorbi despre o Contrareformă pentru a ne referi la controlul și represaliile pe care Biserica Catolică le-a exercitat prin măsuri precum Inchiziția, Indexul cărților interzise și practica confesională. Aceste instrumente de disciplină socială nu s-au aplicat doar în Europa catolică, ci și în cea protestantă. În ciuda diferențelor instituționale și doctrinale, ambele Europe au promovat în teritoriile lor introducerea școlilor de catehism, exercitându-și controlul prin aparate birocratice care implicau registre parohiale, vizite pastorale și confesori. Toate acestea au determinat schimbări radicale și inevitabile în

peisajul cultural al lumii occidentale, modificând practicile vieții cotidiene, moștenirea folclorică și conștiințele individuale.

Așa cum știm, necesitatea refacerii structurii ecleziastice din punct de vedere spiritual și moral, care s-a înfiripat în cadrul Reformei protestante, a fost o convingere răspândită în toată Europa occidentală, împărțită de cele două facțiuni în care s-a împărțit Biserica Romei după schismă. Conciliul de la Trento (1545-1563), care ar fi trebuit să concilieze pozițiile, s-a reunit când, de fapt, dialogul cu Bisericile reformate era deja încheiat. Între episcopii catolici, tabăra intransigentă - a cărei figură reprezentativă era episcopul Gian Pietro Carafa, viitorul Paul al IV-lea - a fost superioară de la început taberei episcopilor „spirituali“. Facțiunea majoritară se caracteriza prin rigiditate exercitată în plan doctrinal și prin vitalitate reformatoare în plan disciplinar, devoțional și moral, altfel spus, prin ceea ce era cunoscut drept „cele două suflete însuflețitoare ale conciliului“. Iar pentru „războiul spiritual“ al lui Carafa, instrumentul, prin excelență, era Inchiziția. Între anii 1520 și 1530, judecătorii credinței au început deja persecutarea adepților noilor idei religioase prin aplicarea modelelor teologice și prin procedurile medievale, prin urmare, au transferat conceptul de erezie noii cazuistici. În respectiva etapă, precedentă reformei post-tridentine, conducerea nu era lăsată în mâinile autorităților locale, ci în multe cazuri era vorba despre decizii pontificale cu privire la anumiți predicatori sau texte ortodoxe.

Procesul de centralizare și de simplificare a sistemului inchiizitorial a fost inițiat în anul 1540, când papa Paul al III-lea a acordat cardinalilor Carafa și Aleandro, doi reprezentanți înverșunați ai facțiunii intransigente, puterea necesară de a studia proiectul reformei și de a coordona activitatea inchiizitorială pentru întreaga lume creștină. Prima măsură pe care au luat-o a fost să crească

jurisdicția inchi-
zitorilor și să anuleze
toate beneficiile și
derogările acordate
de autoritățile locale,
laice și ecleziastice,
singura excepție
fiind episcopii ita-
lieni. Imediat după
aceea, prin bula

Licet ab initio [Ceea
ce este permis la
început], papa a
autorizat o comisie
formată din șase cardinali, din care au fost eliminați membrii
mai conciliatori, care să coordoneze represiunea de la Roma, și a
abrogat orice privilegiu ce ar fi putut împiedica atribuțiile inchi-
zitoriale în chestiunea ereziei. Pornind de la această regulă, care
ar fi trebuit să fie provizorie și în așteptarea deciziilor consiliului,
comisia s-a erijat în bastionul sferei intransigente și a fost un in-
strument pentru condiționarea alegerilor tronului pontifical.

După acestea, pontificatul lui Paul al IV-lea a ajuns într-un
punct fără cale de întoarcere. Mașinăria inchi-
zitorială, plasată
sub controlul direct al papei prin Congregația Sfântului Oficiu,
a început să-i elimine în mod eficient pe cei mai importanți re-
prezentanți ai facțiunilor adverse. Valul represiunii a culminat
cu bula *Cum ex apostolatus officio* [Ieșirea din apostolat] (1559),
potrivit căreia toți suspectii de erezie erau excluși din conclav și,
prin urmare, de la alegerea papei. Obiectivul – înainte de toate,
politic, foarte util pentru dinamica centralizării puterii și pentru
conceptul de suveranitate absolută a regelui – a fost realizarea

Simbolul Inchi-
zitei, cu inscripția în limba latină: *Exurge Domi-
ne et judica causam tuam* [Înălță-te, Doamne, și apără-ți cauza]
și portretul lui Paul al IV-lea, realizat de Onofrio Panvino
(secolul al XVI-lea)

unității religioase, o idee care începea să-și facă loc în gândirea politică a secolului al XVI-lea. Nu trebuie să ne surprindă că alte state europene, precum Franța lui Francisc I, au urmat exemplul precoce al coroanei spaniole și au cerut persecuția protestanților fără a trece prin tribunalele ecleziastice. De asemenea, nu ne surprinde faptul că papii au folosit aceeași metodă pentru a-și reafirma puterea de monarhi absoluți atât în teritoriile lor, cât și în statele care făceau obiectul influenței acestora. În ultimă instanță, Congregația Sfântului Oficiu a servit pentru organizarea sistemului inchiizitorial și, în același timp, pentru consolidarea absolutismului papal.

Totuși, ar fi o greșeală să afirmăm că întreg teritoriul italian ținea de competența Inchiziției romane, având în vedere că în cele două insule principale funcționa Inchiziția spaniolă, iar în Regatul Neapolelui represiunea ereziei se afla în mâna episcopilor, care, ocazional, primeau ajutorul unui ministru al Sfântului Oficiu. Mai mult, Inchiziția romană s-a bazat doar pe sediile stabilite și pe puterea absolută în aria sa de competență în partea de nord a statelor pontificale și în nordul peninsulei italiice. În restul Italiei a trebuit să se mulțumească cu structuri de putere preexistente, să aibă încredere în episcopi și să facă apel la nunții apostolici, diplomați de profesie care facilitau acceptarea Sfântului Scaun în statele teritoriale italiene, cum era cazul Veneției. Aceasta a fost funcția strict politică a Inchiziției în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, dar nu trebuie să uităm ponderea acestei instituții când vine vorba de disciplinarea și uniformizarea societății, implicând, în acest sens, forme de control precum tiparul și circulația ideilor, controlul teritorial al episcopilor (vizite pastorale) și opera noilor ordine religioase (teatinii, minimii, barnabiții etc.). Astfel, o nouă practică judiciară consfințea eficiența acțiunii inchiizitoriale. O asemenea practică, relaționată cu obligația de a se confesa de

cel puțin o dată pe an, îi afecta pe parohii confesori, obligați să noteze numele celor ce nu se confesau pe listele pe care le trimiteau către episcop. Mai mult, erau 41 de tipuri de păcate capitale foarte grave care puteau fi absolvite doar de episcop, de papă sau de penitenciarele special create pentru acestea.

Mai exact, cazurile de erezie și, totodată, de posesie sau lectură a cărților interzise sau simplul fapt de a-i cunoaște pe eretici ajungeau la episcop sau la inchiizitor, care decideau, potrivit unor criterii alese de ei, dacă transformau pedeapsa publică într-o pedeapsă privată, cu condiția ca ereticul să-și arate regretul în fața complicilor săi. Cu un astfel de „rit simplificat“, ocoleau problema secretului confesiunii, îl convingeau pe păcătos să se întoarcă pe drumul cel bun și demascau cu ușurință grupurile de eretici. În plus față de aceste practici, se bizuiau pe un instrument nou și puternic: controlul centralizat al tiparului. Cardinalii inchiizitori și-au dat imediat seama ce pericol poate constitui hârtia tipărită. În 1543, au dat ordinul primei redactări a Indexului cărților interzise în orașele pontificale. În 1550, i-au obligat pe librari să redacteze și să trimită listele cărților puse în vânzare și au interzis comercializarea de texte care nu erau înregistrate pe respectivele liste. Încă o dată, momentul de cotitură s-a produs în timpul pontificatului papei Paul al IV-lea: în 1558 a fost publicat un Index general al cărților interzise în întreaga creștinătate, care conținea 606 autori proscrisi (între ei, Erasmus), interzicea texte controversate chiar dacă nu aveau teme religioase și împiedica diseminarea Bibliei, chiar și în traduceri ortodoxe, fără permisiunea inchiizitorului.

În contextul cenzurii tipografice, la sfârșitul perioadei lui Pius al IV-lea, care a restituit episcopilor misiunea de a redacta catalogul cărților interzise și a reintrodus posibilitatea de a publica lucrări controversate, după înlăturarea pasajelor critice,

protejatul papei Carafa, călugărul Michele Ghislieri, urcat pe tronul pontifical cu numele de Pius al V-lea, reia linia dură. După interzicerea definitivă a redactării indexului de către episcopi și după restaurarea regulilor severe inițiate de Paul al IV-lea, în 1571, Pius la V-lea a numit o comisie de cardinali, pe care Grigore al XIII-lea avea s-o transforme în congregație stabilă în 1572, a cărei misiune consta în elaborarea unui nou index. Congregația Cardinală a Indexului a fost integrată, astfel, Sfântului Oficiu și, deseori, a intrat în conflict cu acesta. Noua congregație avea, de asemenea, o putere imensă, iar proiectul controlului lecturilor religioase și laice era atât de ambițios, încât inițiatorii săi au fost nevoiți să renunțe, parțial, la acesta. A crescut numărul cărților de popularizare tipărite, cum ar fi catehismele, hagiografiile, poezia sacră și de pocăință, rapoarte ale misiunilor iezuite în Orient etc., precum și al lucrărilor destinate culturii înalte, cum ar fi manualele pentru profesori, manualele inchizitoriale și demonologice, culegeri ale predicilor, ediții ale decretelor tridentine etc. Astfel, pe de o parte, era încurajată circulația cărților și, pe de altă parte, se recurgea la confiscarea acestora. Pentru a evita interzicerea, trebuia să citești clandestin sau să ceri permisul special care avea o valabilitate de trei ani și care, mai târziu, ajungea să fie nelimitat. Au fost contrafăcute multe opere, al căror conținut a fost în totalitate distorsionat și falsificat în urma proceselor de rescriere la care au fost supuse. Ajunge să ne gândim la *Canțonierul* lui Petrarca, rescris de Girolamo Malipiero, la *Decameronul* lui Boccaccio sau la *Curteanul* lui Baldassare Castiglione. Mulți autori au ajuns inclusiv să se autocenzureze; cum a fost cazul lui Gelli sau al lui Tasso, care a trimis *Ierusalimul liberat* cenzorilor pentru a fi redactat înainte de publicare.

La sfârșitul pontificatului lui Pius al V-lea, capitolul Reformei în Italia putea fi considerat încheiat, cel puțin din punctul de

vedere al organizării, iar Inchiziția, în afara faptului că se dedica verificării cărților care circulau, a început să supravegheze comportamentele „vechi și noi” ale creștinilor, cum ar fi blasfemia, consumul de alimente interzise, practicarea magiei și a vrăjitoriei, bigamia etc. Procesul centralizării era în desfășurare, iar restructurarea disciplinară a diocezei, unită cu controlul papal al activității pastorale a episcopilor, continua prin opera Congregațiilor Cardinale, reorganizate în 1588, potrivit bulei *Immensa Aeterni Dei* [Atotputernicul Dumnezeu Etern] a lui Sixt al V-lea, care stabilea un număr de 15 congregații și extindea competențele Sfântului Oficiu. Astfel, Inchiziția devenea un organism de control al vieții cotidiene pus în aplicare în întreaga peninsulă italică. În realitate, din punct de vedere teritorial, era mai puțin extinsă decât diocezele, dar funcționarea sa a fost mai stabilă și mai eficace decât vizitele pastorale. Papa conducea congregația, dar cei care duceau la capăt opera inchizitorială erau cardinalii asistați de agenți. Cardinalul secretar era responsabil de punerea în contact a centrului cu periferia, altfel spus, cu călugării inchizitori.

Între sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, lăsând deoparte lupta împotriva pericolului evreilor, musulmanilor și ereticilor, atenția Bisericii Catolice s-a concentrat asupra luptei contra magiei (în mare parte, terapeutică, agrară și benefică, deși exista, de asemenea, și magie cu scopuri malefice), contra vrăjitoriei diavolești și a noii filosofii, respectiv contra culturii înalte; în acest sens, ne gândim la Giordano Bruno, Galileo Galilei și Tommaso Campanella. Din această perspectivă, scopul era controlul culturii populare, al culturii de orice fel.¹

¹ A se vedea Carlo Ginzburg, *Brânza și viermii. Universul unui morar din secolul al XVI-lea*, traducere de Claudia Dumitru, Editura Nemira, București, 1997.